

Horváth Márk
és Lovász Ádám

TENGERALATT- JÁRÓK, CSON- KOLT TETEMEK, ÉS A DÁN TENGER TITKAI

Bruno Latour és Graham
Harman elméleteinek
alkalmazása egy bűneset
vonatkozásában

Bevezetés: A test feldarabolása és a dolgok mélytengeri misztikája

2017. augusztus 10-én este hétkor Kim Wall svéd újságíró nő beszállt az UC3 Nautilus nevű, házilag barkácsolt tengeralattjáróba. A hajón csak ő és a tengeralattjáró dán tervezője, Peter Madsen tartózkodott. Az éjszaka további történéseit homály fedi, a sötétből csak pillanatokra tűnt fel a hajó a part mentén. Utoljára egy világítótoronyból látták a Nautilust augusztus 11-én este fél tizenegykor, majd félórával ezután elsüllyedt. Augusztus 21-én horrorisztikus fordulatot vett az ügy, egy fej és végtagok nélküli torzított mosott ki a víz Koppenhága mellett.

Egy feldarabolt test önmagában is kihívást jelent minden lehetséges értelmezés számára. Ez különösen abban az esetben van így, ha a gondolkodás teoretikus keretrend-

szerének antropocentrizmusa túlságosan szűken veszi számításba a csonkoltságot, valamint a test szétesett maradványainak heterogén összeállításait. Ahhoz, hogy közelebb kerüljünk egy véres, valóban brutális gyilkosság feltérképezéséhez, valódi, elmélyült nyitottság, már-már a gyilkos perverz precizitásának és elmélyült, áhítatos, a vérontás iránti experimentális vágyának textuális megidézése szükséges. Egyszerűen fogalmazva: teoretikus nyitottság és a vad, az ember szűk gondolkodási keretrendszerét szétfeszítő extrém fokú megnyílás szükségeltetik a dolgok sokszínűségének irányában. John Law latourianus szociológus kifejezésével élve Kim Wall megcsonkolt torzóját egyfajta „frakcionális objektumnak” nevezhetjük, amely tágabb hálózatokra és kiterjedt objektumokra utal.¹ A spekuláció csak akkor közelítheti meg az elhullott és szerteszt kaotikusan felbukkanó test radikális alteritását és világra való nyitottságát, ha a gondolkodás keretrendszere is megfelelően komplex és spekulációra alkalmas lesz.

Rá kell ébrednünk, hogy a kés élének háborzongató érintése, a feldarabolás, a szétszaggatás, a fűrészelés, az erőszakos vágások és a perverz, szadisztikus döfések valójában a halott testnek mint anyagnak a kimélyítéséhez járulnak hozzá. Finom karcolások, erőszakos tépések, a vagina környékére összpontosító, váltakozó mélységű felhasítások, a hús megnyitása, a végtagok lemetszése és a lefejezés eksztázisa csupán látszólag korlátozódnak az emberi testre, valójában a felszabadított kísérletezés az emberi testből kavargó végtelent, sokszorosítható, mégis erőteljesen differenciált anyagdarabokat hoz létre, és visszahelyezi a dolgok világának radikális heterogenitásába. Az éppen aktuális, folyamatosan változó valóság sosem szükségszerű, hanem organikus és inorganikus aktorok burjánzó sokasága, olyan felépülő és lebomló dolgok komplex hálózata, amely heterogén aktorok sokaságának küzdelmeiből, kapcsolódásaiból, kompromisszumaiból, ellentéteiből konstruálódik meg. Az ember

¹ Law, John (2004) *After Method: Mess in Social Science Research* (London és New York: Routledge), 75.

nem alkotja ezen hálózat középpontját vagy centrális rendezőelvét, és azt sem feltételezhetjük, hogy az ember megszűnésével a dolgok hálózatai is felszámolódnának. Hiszen az újságíró halála nem szüntette meg a világitótorony materialitását, Koppenhága városát nem döntötte romokba, a dán halászatot sem befolyásolta annyira, mint egy európai uniós rendelet, és a tenger áramlását sem érintette olyan fokon, mint a globális klímaváltozás kevésbé feltűnő, a háttérben meghúzódó folyamata.

A rendőrség feltételezése szerint Wallt több tucat késszúrással ölte meg Madsen, a hóbertos dán feltaláló. A gyilkosságot vad, perverz, végtelenül eltorzult volta egyből nemzetközi szenzációvá avatta. A kísérletező és tudományos munka a kínzás szado-mazochizmusába csapott át.

Bruno Latour és Graham Harman két olyan kortárs gondolkodó, aki figyelmet fordított a társadalmi élet nem-emberközpontú feltérképezésére. Latour tudományszociológiai megközelítését alkalmazzuk Madsen bizarr, tudománytalan sade-iánus gyötrelmlaborjára, mely értelmezési keretet szembenesítenénk Harman furcsa, spekulatív realizmusával. Azonban a gyilkosság körülményeinek posztantropocentrikus feltérképezése és a két kortárs gondolkodó alapján való nyitott értelmezése rámutat arra, hogy Wall csonkolt holtteste nonantropocentrikus szempontból egy kéjes megnyílást is jelenthet a teória számára, amely egyszerre áldozati gesztus és kérlelhetetlen kihívás az esetet értelmezni kívánó filozófus számára.

Sokféleképpen gondolhatjuk el ugyanazt az eseményt, még a látszólag emberi intézményeket is több szempont alapján vizsgálhatjuk. Utalnunk kell ezen a ponton az írásmód jellegére is. Mivel az objektumok maguk is bizonytalan körvonalú, megközelíthetetlen valóságok, „egy élettel teli írásnak kell életre hívnia a maga tárgyait, ahelyett, hogy azokat explicit és bizonyítható kvalitásokkal helyettesítené. Bizonyos esetekben a dolgokat csak közvetve tárhatjuk fel.”²

² Harman, Graham (2015) *Immaterialism. Objects and Social Theory* (Malden: Polity), 32.

Egyértelmű, hogy a dán parton megjelenő maradványok nemcsak a halálról mint olyanról árulkodnak, hanem kommunikatív, biológiai, geológiai, pszichológiai, metafizikai, sőt, okkult valóság szintekre is utalnak. Az eset kihívás, még hozzá a valóság sokrétűségének elgondolására. Nem önmagában a szenzációs gyilkosság – Wall életének kioltása – az, ami roppant érdekesítővé teszi ezt a brutális esetet, hanem a halál határán túllépő zavaros összeállások sokfélesége, valamint a kifürkészhetetlen, már-már megfejthetetlen hálózatok poszthumanisztikus dinamikája. A hiány, az elrejtőzés, a visszahúzódás negativitásával haladja meg a dán tengerparton feltűnő torzó önön korlátozott helyzetét: a vágásokkal, sérülésekkel, sebekkel, rothadásnymokkal átformált test korlátozott helyzetével szemben, a tenger habjai által elsodort hiányzó fej, valamint a tenger fenekén megpihenő vagy a halak eledeléül szolgáló testrészek a torzó térbeliségével szemben egy mérhetetlen kiterjedésű helyet nyitnak meg, a visszahúzódás, a tudatlanság, az összeomlás, a lefejezettség nyitott, kísérteties zónáját, ahol maga a teoretikus reflexió is fejtelenné, csonkolttá válik.

A víz sötét mélységébe merülő, soha elő nem kerülő roncsolt testfoszlányok a gondolkodás antropocentrizmusának feladására szólítanak fel. Sohasem lesz meg az Ember feje. A valóság és a dolgok mágikusan háborgó heterogenitása elragadják, mint a tenger hullámai az újságíró fejét. Orfeuszt megidézve egy elkerülhetetlen széttépés a halál, és Prométheusz összefércelt, a felbomlásból létrejövő születését megidéző nyitottság a kezdet. A filozófiai spekulációnak a dán feltaláló elsüllyedt tengeralttjárójához hasonlóan a gondolkodás mélyeit kell ostromolnia ahhoz, hogy megfelelően legyen képes megközelíteni a víz sötétje által elnyelt fej jelentését és a dolgok heterogenitását. A fej és a végtagok végül előkerültek, műanyag zacskókba csavarva. Vajon mit kereshetett a tenger alatt Peter Madsen – Wall feltételezett gyilkosa – az UC3 Nautilus nevű, 18 méter hosszú, házilag készített tenger-

alattjárójával? A halál ebben a tengermélyi véres orgiában megszűnik az élet dinamizmusával szembeni ellenvetés lenni, és a dolgok heterogenitásának kikényszerített mozgásába torkollik. Elindít dolgokat. A csonkolt hulla, az elsüllyedő tengeralattjáró, Madsen lefejezésekről szóló videokollekciója egyaránt egy spekulatív, az emberen túllépő nyitottságot jelent, amely mégis gépszerűen a halál gondolatát állítja elő. Az emberen túllépő posztantropocentrikus gondolkodás a vízpartra sodort hulla és ezen experimentális gyilkosság esetén többet jelent, mint a halálról mint éles határról való gondolkodás.

Sőt, az ökológiai válságnál és korunk apokaliptikus végidőjénél is erőteljesebb az örvénylő mélység, amit ez a hiányos, szétzaggatott maradvány, ez a megcsonkított tetem felvet. Wall hullája olyan dinamikus spekulációt kényszerít ki, amely élőhalottakként a saját végességünkkel való szembenézést jelenti. A spekuláció itt már nem egy adott halálesetről szól, hanem egy önmagát különlegesnek tartó életformának, az emberi gondolkodásnak, valamint a racionalitás végének, kiirtódásának vagy kihalásának a potencialitásáról. A nonhumán jövőben az emberi felsőbbrendűség és kivételesség érzésének, valamint az élethez való jognak kell eltűnnie. Wall elmerült, zacskóba zárt feje az emberi racionalitás elmerülését is jelképezheti, azonban egy olyan sötét, titokzatos, varázslatos mélységre utalva, amelyet Madsenhez hasonlóan érdemes teoretikus tengeralattjárónkkal felfedeznünk, vagy legalábbis bevilágítanunk. Nem mindig találjuk meg a mélységben sem azt, amit keresünk, azonban még a kudarcot valló kutatás is bírhat tanulságokkal. Kérlelhetetlenül kíváncsi, teoretikus tengeralattjárónkkal korántsem a sír felé tartunk, hanem a tenger mélyének megannyi titokzatos hajóroncsát, mélytengeri szikláját, ismeretlen halfaját tárjuk fel.

Kim Wall darabjaira bomlott teste rámutat, hogy a világ nem csak a testek és főleg nem csak az emberi testek világa. A megcsonkított hulla részben felbomlott, már megmerevedett, már-már maradványként

vagy kannibalisztikus elfogyasztásra kínáló húscsacskaként tárul fel. A hiányzó két kéz, az eltűnt két kar és a levágott fej a hiányon keresztül egy poszthumanisztikus szentséget testesít meg. Ha valamilyen furcsa, sötét papsághoz tartoznánk, amely az emberáldozatot preferálja a vallási önkifejezés legkitüntetettebb formájaként, a bűnesetet rituális jelentőséggel ruháznánk fel. Ebben az esetben Madsen kísérletei a valódi nyitottság szentségét tárnák fel, akár a tengerben lakó istenségek mágikus erejét egy szakrális kommunikációba csatornázva. A fejhez és a karokhoz, a leszakadt ujjakhoz és a két szép női lábhoz hasonlóan az egész „szentség” a mély tengeri vízbe merül, és visszahúzódik a sötétbe. A hiányos, ruhátlan torzó póreségének horrorisztikus látványa a sziklás dán tengerparton egyértelművé teszi, hogy ez a világ nem az emberek és főleg nem az emberi testek világa. A dolgok visszahúzódó jegyeihez hasonlatos szétfejszűző, a testet megnyitó halál az, ami a rothadás misztériumán keresztül az emberen túllépő világ rejtőzködő szentségébe visszahelyezi a kíváncsi újságíró testének hiányzó részeit. A sötét tengeri mélységben Madsen mitikus tetteket hajtott végre: több erőszakos mozdulattal az individuális női testet a Halál Testébe öltöztette át, és teret adott a heterogén dolgok sokasodásának. Éles kövek, késhegyek, tengeri áramlatok, kellemes sós szellők, madarak énekei, az UC3 Nautilus egyedi technológiája, valamint a lefejezésről szóló videók archívuma cunamiszerű áradatként szakítja át az emberi test és gondolkodás kivételességének gátjait. Az emberen túli dolgok poszthumanisztikus rejtőzködésébe visszahulló testdarabok Orfeusz énekéhez hasonlóan megdicsőülnek egy kiterjedt hálózat vagy poszthumanisztikus test átalakulásaként.

I. Bruno Latour és az örület laboratóriumának tudományfilozófiája

Bruno Latour megközelítésmódja értelmében a társadalom bármely területének vizsgálatát azon objektumok számításba vételével

vel kell kezdenünk, amelyek a vizsgált hálózatot alkotják. Módszerét a szakirodalom el is nevezte „*Latour-litániának*”.³ Mit jelent ez a sajátos kifejezés? A Latour-litánia lényege a feltérképezés, méghozzá a dolgok felsorolásán keresztül. A Latour-litániában szereplő létezőknek nem kell feltétlenül szoros kapcsolatban lenniük egymással, sőt akár látszólag lehetetlenül távoli dolgok is képesek egymásra hatást kifejteni és egyazon hálózat részeivé válni. Latour egyik saját listája, az *Irreductions* című esszéjéből, ekképpen fest: „egy vihar, egy patkány, egy kő, egy tó, egy oroszlán, egy gyermek, egy munkás, egy gén, egy rabszolga, egy tudatalatti, egy vírus.”⁴ A felsorolás azért érdekes, mert rámutat a dolgok és relációk egymásra való visszavezethetlenségére. Továbbá segít bennünket olyan mentális térképek felrajzolásában, amelyek a dolgok jelenlétére utalnak. Ontológiai érvénytelenséggel bírhat tehát a listák, nemcsak annyiban, amennyiben a nyelvet rendezetté teszik, hanem amennyiben a dolgok hatalma érvényesül rajtuk keresztül.⁵

Saját példánkra visszautalva is érdemes egy Latour-litániát előállítanunk, méghozzá egy, a bűntényről szóló szócikk alapján: *gyilkosság, tenger, rendőrség, haj, vér, WC, női alsónemű, fuldoklás szex, lefejezés, pornográfia, a tengeralattjáró 70 kg-os ajtaja, boncolás, szétदारabolás, egyéb megoldatlan bűnesetek, műanyag zacskók, bizonytalan kronológiák, szándékos elszüllyesztés, kínzás és kipufogógázoktól mentes tudó*. Ezt kiegészíthetjük egy másik híradással, amely kiemeli Madsen szerepét az alternatív kulturális szcénában. Ez utóbbiból a következő kifejezéseket nyerhetjük ki: *rakéta, sugárhajtóműves kísérleti zene, swinger szubkultúra, laptop, iPad, rozsdás hangár, 14 késszúrás a vagina környékén, robotpartik*. Egy megkérdezett művész ekképpen emlékszik a feltalálóra: „nagyon szeretett beszélni róla, szóval mindannyian tudtuk, hogy ő promiszkuus, de azt hittük, tisztelettudó módon. Szadista

volt. Büszkén hívta magát szadistának.”⁶ A személyes mozzanat helyett mégis a több mint pszichológiai aspektusokra irányítja figyelmünket a listánk. Sohasem csak személyes motívumok vannak, mindig van egy tágabb ökológia, amelybe az esemény beágyazódik, amelynek ágensei hálózatot alkotnak. A hálózat tagjai mindig a maguk által kifejtett erők és kapcsolódások formájában nyilvánítják ki önmagukat. Latour nyomán minden erő kifejtést, amely visszavezet a hálózathoz, „*irredukciónak*” nevezhetünk.⁷ Mindaz, ami irredukción hajt végre, erőszakot tesz a környezetében lévő ágenseken, és rákényszeríti azokat, hogy hozzá mint egy hálózathoz kapcsolódjanak. Tehát redukálja a redukálót. Ugyanakkor egyetlen redukció sem lehet teljes, mivel egyetlen ágens sem képes akkora irredukción végrehajtani, hogy az teljes mértékben dominálhasson bármilyen hálózatot. Madsen, az örült feltaláló és szadista sem alkotja a kizárólagos centrumát a listánk alapján feltárható bonyolult hálózatnak. Véghezvitt egy irredukción, egy más tényezőkre visszavezethetetlen eseményt, viszont ettől még nem jelenthető ki, hogy Madsen volna a legerősebb ágens. Elvégre tengervíz nélkül vízre sem tudta volna bocsátani azon a végzetes éjszakán a Nautilust. A mélytengeri szadista kalandot lehetővé tevő közeg, a víz esküdött össze Madsen terve ellen, hiszen a testrészek szétsodródása végül lebuktatta az örült tudóst. Az ágenseknek nincsen saját potencialitásuk, egyáltalában nem is beszélhetünk, legalábbis a korai Latour alapján, bármilyen potencialitásról.

Csak relációk vannak és erő kifejtések. Mint a rá jellemző vehemenciával fogalmaz, „ha az emberek nem hinnének a »tudományban«, nem létezne más az erőpróbán kívül. Azonban még a »tudományon« belül is csak erőpróbákat találhatunk.”⁸ A Wall-esetre vonatkoztatva ez azt jelenti, hogy a szado-mazochista vágy mint libidinális tényező sem

3 Bogost, Ian (2012) *Alien Phenomenology. Or, What It's Like to be a Thing* (Minneapolis és London: University of Minnesota Press), 38–39.

4 Latour, Bruno (1993) „Irreductions”, itt: Latour, Bruno (1993) *The Pasteurization of France*, ford. Alan Sheridan és John Law (Cambridge és London: Harvard University Press), 153–239., 192.

5 Bogost 2012: 40.

6 Orange, Richard (2018) „A Copenhagen killing: the story behind the submarine murder”, itt: <https://www.theguardian.com/global/2018/jan/07/copenhagen-killing-peter-madsen-kim-wall-murder-submarine>

7 Latour 1993: 213.

8 Latour 1993: 214.

lehet önmagában elégséges az esemény előállításához, a kegyetlenség laboratóriumának üzemeltetéséhez. A perverzió színrevitele megköveteli a tengeralattjáró kemény és szilárd felületeit, a kés hegyes pengéjét, a kötél fojtogató erejét és számos, ezen hálózat részét alkotó materialitás meglétét. Ezt kiegészítve, sem a pszichológiai hajlandóság vagy az elsötétült elme állapota, sem a különböző materiális tényezők nem elégségesek a hálózat létrejövételéhez. Egyikre sem redukálható a másik és a hálózat sokszínűsége. A korai Latour világképe alapján erőpróbák egymásra halmozódó versenyéből áll a világ és annak minden hálózata. Miképpen a svéd újságírónt legyőzi a perverz dán feltaláló, úgy a feltalálót is leleplezi a tenger áramlása. Az erőpróbáknak csak egy kis hányaduk az, ami az emberi hozzáférhetőség számára egyaránt valaha is adott lehet. Fontos minden ágens szempontjából, hogy mennyi szövetségessel rendelkezik, hiszen ez dönti el, hogy milyen súlyú változásokat képes véghezvinni, valamint hogy hány másik szereplőt képes instrumentalizálni a hálózaton belül. Nagyon lényegretörő módon Latour azt állítja, hogy „a tudás nem létezik”, „»a tudomány« túlságosan roszkatag fogalom, hogy egyáltalán beszélhessünk róla. Helyette azokról a szövetségesekről kell beszélnünk, amelyeket bizonyos hálózatok felhasználnak annak érdekében, hogy önmagukat erősítsék.”⁹ Az első tanulság, amelyet Latour gondolatmenetéből levonhatunk, az az, hogy nem létezik egységes, univerzális érvénnyel bíró tudomány, hanem mindig sokféle, akár egymással versengő tudományterület létezik. Az egyik tudományos paradigmának a másik feletti győzelme sokszor nem az elmélet megalapozottságának tudható be, hanem a megfelelően erős szövetségesek megnyerőképességének.

Visszautalva Madsen szadista tudományára, ez azt jelenti, hogy a víznek mint erőnek több szövetségese volt, mint a dán perverznek, és ebből adódóan kudarcot vallott a tudománya, napvilágra kerültek sötét ten-

germélyi titkai. Azonban, még tovább spekulálva a gyilkosság kapcsán, felvethetjük, hogy az eredetileg is performatív módon reflektált a nem-teljességre és az egységesség hiányára. Nem valamilyen tudományellenesség vagy irracionizmus készíti Latourt a tudomány egységes voltának tagadására. A „tudomány” kifejezést valójában bármivel helyettesíthetjük. Miképpen a tudomány feldarabolható erőpróbák sorozatává, úgy az „emberi méltóság” is szétszerelhető antropológiai technikákká. Az „emberi test” idealisztikus egysége pedig lebontható testrészek, szervek és tovább analizálható részecskék halmazává. Felmerül az egyik, már említett beszámolóban az a veszély, hogy Madsen gaztette árnyékot vethet a „dán alternatív művészvilág” presztízsére. Latour alapján az ilyen aggodalmakat is megfelelő távolságtartással kell kezelni, hiszen az egyik hálózatban végbemenő változás egyáltalán nem biztos, hogy ugyanolyan hatékonysággal eredményez ugyanolyan mértékű különbséget a másik hálózatban. A dolgok egyszerűen „nem rendelkeznek ugyanazokkal a célokkal. És nem mozognak ugyanazon erővonalak mentén, és nem manipulálják ugyanazon nyomokat.”¹⁰ Ennek dacára az erőcsomókként működő ágensek mégis képesek érintkezni, egymással kapcsolatba kerülni, még hozzá lefordításokon keresztül. A teória feladatát Latour pontosan ebben látja, nevezetesen abban, hogy „követnünk kell az erőket a maguk összeesküvéseiben és lefordításaiban. Követnünk kell őket, bármerre mennek is, és felsorolni a szövetségeseiket, bármennyien legyenek is, és bármilyen vulgárisak.”¹¹ Latourt követve azt is megállapíthatjuk, hogy a lista kerülő elemek beválogatódásának azok obszcenitása sem szabhat gátat.

Ezen átváltás, lefordítás a Wall-gyilkosság esetében is tetten érhető, még hozzá két regiszteren keresztül. Az egyik regisztert nevezhetjük Madsen-perverziófokozó gépnek, a másikat pedig a tömegkommunikáció valóságkonstruáló mechanizmusában fedezhetjük fel. Kiindulópontunk Madsen bizonyta-

9 Latour 1993: 218.

10 Latour 1993: 220.

11 Latour 1993: 188.

lan eredetű szadista vágya, amely már megjelent a szexuális életében és a felhalmozott, a lefejezésről és a kínzásról szóló audiovizuális archívumában egyaránt. Ez a kezdetleges perverzió a feltaláló egyre fokozódó erőfeszítései révén egyre magasabb intenzitásfokot ér el, ily módon becsatornázódva egy perverziófokozó gépbe, amely egy tágabb infrastruktúrába, az örület laboratóriumába fordítódik át. Ehhez a kommunikációs folyamathoz és lefordításhoz nélkülözhetetlenek a különböző materialitások, a kemény és a puha tényezők, amelyek segítségével képes felerősödni a perverziós gépezet. Ám a lefordítások sorozata ezzel nem ér véget, hiszen a víz mint kommunikációs közeg és kiterjedt – a tengeralattjárót körbeölelő – materialitás végzetesen nyitottá teszi Madsen privát laboratóriumának beteg titkait. A víz megnyitja a külvilág felé a titokban végrehajtott feláldozást és a testdarabolást, és elérhetővé teszi más regiszterek számára az esemény alantas nyomait. Itt szembesülünk tehát a lefordítás második rétegével, a mediatisáltság világával. Új lendületet kap a privát perverzió, amint közügggyé válik, promiszkuus globális szimulákrummá, fraktalizált keresőmotor-kifejezéssé, amely telíti az internet szenzációszomjas nyilvánosságát. A dán tenger maga is átalakul, ugyan nem kémiai úton, hanem kommunikatív módon, hiszen a vízrészecskék levetkőzik magukról a H₂O-molekuláikat, és átvedlenek elektronikus fluidummá, amely a hiszterizált kíváncsiságot önmaga felé irányítja. Semmi sem egészen elmondható, de semmi sem egészen elmondhatatlan. A lefordítás nem azt jelenti Latour filozófiájában, hogy valaminek az információ-tartalma maradéktalanul, minden veszteség nélkül átvihető egyik hálózathoz a másikba. Mint írja: „megértésre találhatunk, körülvehetünk, eltéríthetünk, elárulhatunk, áthelyezhetünk és továbbíthatunk bennünket, ám sohasem találunk egészen megértést. Ha egy üzenet továbbítódik, átalakítódik. Sohasem kapunk meg egy olyan üzenetet, amely csak úgy elterjedt volna változtatások nélkül.”¹²

12 Latour 1993: 181.

A közvetítés mindig eltorzítja a dolgok valóságát, karikatúrisztikussá változtatja át azokat. Amint a tömegmédiá nyelvére fordítódik Wall esete, úgy a gyilkosság leegyszerűsítődik, érzéki szempontból is kevésbé összetetté válik, és antropomorfizálódik. Összetett materialitások és interobjektív viszonyok helyett – amelyek minden érzékszervet megmozgatnak – gyakorlatilag emberi értékekre és szembenállásokra redukálódik a heterogén eset. Nem valamilyen diszfunkciónak tudható ez be a média részéről, hiszen az információk szűrése és leegyszerűsítése eredendő sajátossága a tömegmédiának mint autopoietikus rendszernek.

Szemben a szentimentális vagy pszichológizáló magyarázatokkal, a latouri társadalomelmélet a relációk erejére hívja fel a figyelmet. Az erővonalak hatékonysága nem függ semmilyen racionalitástól vagy megértéstől. Hiába keresnek Madsen brutális tettében értelmet, magyarázatot a bíróságok, a tömegmédiá vagy a pszichológusok, azzal kell szembesülnünk, hogy léteznek események, amelyek nem hajtanak fejet az ész előtt. Léteznek okozatok, amelyeknek nincsen okuk, csupán vérengző, brutális és értelmetlen erejük, valamint tragikus végkimenetelük. Az értelem szimbolikus mélyrétegeinek feltárása helyett a Latour által képviselt hálózatközpontú szemlélet az erővonalak visszakövetésén alapul, anélkül, hogy valójában valaha is a vonalak eredőjéhez érkeznénk, hiszen nem létezik egyetlen középpont sem. A Nautilust körbevevő tengeri áramlásoknak éppúgy nincsen értelmük, mint Madsen elméje hullámmásainak, és éppúgy messzire vetődhetnek, mint szadista fantáziái. Wall testdarabjai éppúgy elsodródhatnak egy ismeretlen tenger felé, mint az esetről szóló gondolkodás lezárhatatlan burjánzása. Az örület laboratóriuma éppenséggel az észszerűtlenséget termeli, és szétárasztja azt különböző regiszterekben, hálózatokban és kommunikációs csatornában. Ha van egyetlen lényegi ontológiai és etikai tanulsága Latour gondolatmenetének, azt egyfajta erőteljes nyitottságban ragadhatjuk meg. Semmi sem redukálható semmi egyébire, és a világ sem

érthető meg rendezett, harmonikus egészként. Ehelyett a háborgó tenger vagy a küzdelmekkel teli dzsungel képét kapjuk, amelynek mélyén rothadó tetem, széthordott csontvázak, új talajrétegek, titokzatos, egészen elképesztő színű szörnyek találhatók: „a demonstrációk mindig az erőt fejezik ki, és az erővonalak mindig a valóság mércéjeként szolgálnak, annak egyetlen mércéjeként. Sohasem hajtunk fejet az ész előtt, kizárólag az erő előtt hódolhatunk be.”¹³

II. Graham Harman és a furcsa realizmus tenger alatti visszahúzódása

Felvethető, hogy realista szempontból mégsem egészen helytálló azt mondanunk, hogy az entitások nem többek, mint a maguk erőkifejtései. Ez ugyanis minden magában való dolog létének a zárójelezését, sőt, nemlétét vonná maga után. Graham Harman spekulatív realista filozófus két kötetet is szentelt Latour ontológiájának és politikai filozófiájának. Ebben a kontextusban nem kínálkozik lehetőségünk Harman Latour-kritikájának teljes körű rekonstrukciójára, így csupán főbb ellenvetéseinek felvázolására szorítkozunk. A legalapvetőbb kritika a korai Latourral szemben az, hogy önmaga is végrehajt egyfajta redukciót, amikor az ágenseket az erőkifejtéseikkel teszi egyenlővé. Ha ez igaz volna, akkor nem tudnánk realisták lenni a magukban való dolgok létét illetően. „Mivel a magukban való dolgoknak a relációkon kívüli létezését tagadja, Latour ezáltal a realizmus metafizikai alapjait tagadja meg” – állítja Harman.¹⁴ A Latour által elképzelt univerzumban nincsen semmilyen „rejtett esszencia” vagy tartalék, amely a relációktól elvonatkoztatható volna.¹⁵ Nincsen egy végső Kim Wall, vagy egy dán tengerpart, vagy egy önmagában lévő Koppenhága, vagy egy szikla, és nem úszik tengeralattjáró vízmolekulák között. Csupán vízizű erővonalakról beszélhetünk, magáról a tengervívről azon-

ban aligha – legalábbis ha betű szerint követjük a relációs ontológiát. Latour elméletének gyenge pontját Harman a relációktól való elvonatkoztathatatlanságban véli tetten érni. Összegzése szerint a latouri ágens „nem más, mint minőségei és effektusai összessége”.¹⁶ Már ennek alapján is következtethetünk a harmani megközelítés újdonságára a latourianus modellel szemben: a dolgok Harman felfogása szerint rendelkeznek rejtett, feltárhatalatlan aspektusokkal. Minden dolog, kivétel nélkül, mindig több, mint az általa felszabadított erővonalak, erőhatások és effektusok összessége.

A tisztán relációs alapú megközelítés egyik legfőbb hibája Harman szerint az, hogy képtelen számot vetni a változással: „a relacionizmus igazságtalan az ágensek jövőjével szemben, mivel képtelen számot vetni a változással. Másodsorban, a relacionizmus igazságtalan az ágensek jelenével szemben is, mert nem engedi meg azok számára, hogy a szövetségeiken kívül rendelkezhessenek valósággal.”¹⁷ Tehát a relációs ontológia nem ad magyarázatot, hogy minőségileg mennyiben különbözik a gyilkosságot elkövető Madsen a gyilkosság előtti Madsentól, hiszen ha csak a viszonyokat tekintjük, akkor elsiklunk a létezők temporális különbségei és kritikus küszöbei fölött, és a dolgok illékonyságát sem tudjuk kellőképpen számításba venni. Márpedig nem mindegy számunkra, hogy a víz felforr-e, vagy sem, illetve Madsen gyilkolt-e, vagy sem, illetve Wall még egyben van-e, vagy a kínzás után. Harman szerint „a dolgoknak a kölcsönös hatásaiktól legalább részben leválaszthatónak kell lenniük. Ha ez nem így volna, akkor sohasem lennének képesek új állapotokba lépni.”¹⁸ Belegondolhatunk abba, miképpen reagálna a bíróság, ha Madsen azzal az abszurd védekezéssel rukkolna elő, hogy mivel minden folyamatosan változik, és ebből adódóan az időben sem áll fenn egyetlen személy vagy „én”, így ő nem ugyanaz a Mad-

13 Latour 1993: 233.

14 Harman, Graham (2014) *Bruno Latour. Reassembling the Political* (London: Pluto Press), 37.

15 Harman 2014: 42.

16 Harman, Graham (2009) *Prince of Networks. Bruno Latour and Metaphysics* (Melbourne: re.press), 126.

17 Harman 2009: 129.

18 Harman 2009: 131.

sen, mint aki elkövette a brutális kéjgyilkosságot. Ilyen abszurd védekezésnek nincsen helye egyetlen jogrendszerben sem, mivel elkerülhetetlenül felmentene minden felelősség alól minden ágens. Ezzel együtt felvethető a bíróságnak mint intézménynek erővonalaként való értelmezése, mely alapján a bíróság által képviselt jogi normák sem rendelkeznek végső szubsztantív vagy normatív alappal, hanem csupán olyan erőknek tekinthetők, amelyek hivatottak más erőket (emberi életeteket, társadalmi konvenciókat, hatalmi viszonyokat) megvédelmezni és megregulázni.

Latouri értelemben azt is mondhatnánk, hogy a bíróság és a közvélemény több szövetségessel rendelkezik, mint a különc dán feltaláló. Ezzel együtt mégis, ha követjük a harmani elgondolást, nehezen tűnik elképzelhetőnek a dolgokról való – akár csak megközelítőleg – beszéd valamilyen jellegű dologi szubsztancialitás feltételezése nélkül. Arra is felhívja a figyelmet Harman, hogy fontos különbséget tennünk egy ágens szövetségesei és komponensei között. Ugyan

mindkét összetevő befolyásolja, sokszor érdemi módon, az ágens sorsát, mégsem egyenlő mértékben teszik ezt. Szemben a komponensekkel, a szövetségesek könnyen bizonyulhatnak felcserélhetőnek, nélkülözhetőnek, egyszóval aszimmetrikusan aránylanak egymáshoz a dolog komponensei és szövetségesei. Megsemmisülne Harman szerint az ágens, ha a fontosabb komponensei közül bármelyiket elveszítené, ellenben a szövetségesek közül számos nélkülözhető. Ennek az a tétje, hogy minden dolog rendelkezik egy belső valósággal, amely elvonatkoztatható a viszonyaitól és szövetségeseitől.¹⁹ Ha Kim Wall elveszítette volna valamelyik újság bizalmát, mindez nem érintette volna annyira életbe vágóan, mint fejének elvesztése. Amennyiben a *The New York Times* megvonta volna támogatását az újságírónőtől, valószínűleg ebben a helyzetben is folytathatta volna karrierjét. Azonban fejének levágása egy olyan fontos összetevőnek az elvesztésével járt együtt, amely szó szerint pótolhatatlan. A fejetlenségre nincsen gyógyír. Nemcsak a relációktól függhetnek viszont a dolgok, hanem éppenséggel a relációk is függenek azoktól a dolgoktól, amelyekhez kapcsolódnak.²⁰ Példánk vonatkozásában ez azt jelenti, hogy a feltaláló cselekvéséről beszélünk, valamint késének élességéről. Ha Madsen egy radírgumival vállalkozott volna a testrészek feldarabolására, akkor nyilvánvalóan nem járt volna sikerrel. Nem mindegy, milyen dologgal kerülnek kapcsolatba a relációk, hiszen az is befolyásolja, hogy milyen fokon valósulnak meg az erő kifejtések. Madsen perverziójának találkoznia kellett a fűrészeléssel ahhoz, hogy elkészíthesse a bizarr torzót, amely a vízen keresztül juthatott csak el egy váratlan cél felé. Viszont Wall testének is sebezhetőnek kellett lennie ahhoz, hogy a késszúrások végezhessek vele, és utólag szétfűrészelhető lehessen. Nem tehetné volna meg ugyanezt Madsen egy Kim Wallt mintázó betonszoborral. Tehát nem mindegy, hogy milyen dolog lép bele a hálózatba, hiszen az egész hálózat jellegét is megváltoz-

¹⁹ Uo.

²⁰ Harman 2009: 132.

tathatja. Míg a húsból készült torzót könnyűszerrel elsodorta a tenger áramlása, addig a betonbabával nem tehetne volna meg ugyanezt, és továbbra is a víz fenekén pihenne. Ha szerencsés módon kicserélődött volna az élő, puha testtel bíró újságíró egy szoborra, még csak fel sem merülne a bűncselekmény gyanúja az esettel kapcsolatban, s bizarr művészi hóbortnak vagy performansznak tartanánk Madsen gesztusát. (Kivéve, ha egy szobrászművéstől lopta volna el a kitalált Wall-szobrot.)

Szemben a dolgokat a viszonyaikra redukáló latouri pozícióval, Harman úgy tartja, hogy a dolgok elvonatkoztathatóak minden megnyilvánulásuktól, de akár még önmaguktól is.²¹ Minden dolog rendelkezik autonóm valósággal, amely visszavezethetetlen a nagyobb egységekre vagy relációkra.²² Fontos leszögezni, hogy a dolog belső valósága magához az objektumhoz tartozik, és független annak infrastruktúrájától vagy tágabb kontextusától. Az objektum valósága szintén nem redukálható belső összetevői összességére.²³ A kés vagy a tengeralattjáró szubsztanciális belső valósága éppúgy visszavezethetetlen a dán társadalom szerkezetére vagy a dán tengerpart geológiai sajátosságaira vagy a nyári légköri viszonyokra, mint Madsen tette a saját sadista fantáziáira vagy a gyerekkori pszichológiai töréseire. Egyetlen objektum sem tekinthető kizárólag valamilyen látványok sorozatának, hiszen minden, ami létezik, rendelkezik egyfajta egységgel, amely meghaladja bármilyen lehetséges megnyilatkozását.²⁴ Ez azt vonja maga után, hogy Madsen tengeralattjárójának minden jegyét nem képes még a legfelkészültebb nyomozó csoport sem feltérképezni, de még a tenger mélyén úszkáló halak vagy a tenger sodrása sem képes a tengeralattjáró-szubsztancia egészes kimerítésére. Minden létező rendelkezik rejtett aspektusokkal, amelyek sohasem válhatnak elérhetővé bármilyen entitás számára.

A nem-esszenciális jegyekkel találkoznak a dolgok, amikor egymással kapcsolatba lépnek, ennyiben minden kauzalitás esztétikainak mondható.²⁵ Harman szerint nincsen jogunk átfogó kijelentéseket tenni a dolgok belső valóságát illetően. Legyen szó késekről vagy eltűnt testrészekről, csupán allúzióval közelíthetünk az objektumok szubsztanciálisához.²⁶ Ebből következően kimondhatjuk, Harmant követve, hogy „egy dolog lehet aktuális anélkül, hogy egészen regisztrálna más dolgok által”.²⁷ Ez azt is jelenti, hogy az objektumokról való beszédnek is szükségképpen végesnek, töredékesnek kell lennie. Az ontológiai leírás szemantikája allúzióvá változik a spekulatív realista pozíció értelmében. Utalásokat teszünk a szubsztanciálisra – ami minden egyes objektum esetében más –, ám kivételek nélkül hozzáférhetetlen maga a szubsztancia. Harman szóhasználata értelmében a szubsztancia nem is jelent egyebet, mint a dolog nem-relacionális oldalát.²⁸ A kauzalitás Harman világképe szerint bizonytalan, ugyanakkor esztétikai tényezővel telített folyamat. Elválaszthatatlan minden kauzális összefüggéstől egyfajta vonzerő. Amikor vonzerőt gyakorol egy objektum egy másikra, olyan jegyeket bocsát a rendelkezésére, amelyeken keresztül közelebb kerülhet vonzalmának tárgyához. A jegyek csalétkek, vonzó mozzanatok, amelyek irányt szabnak a mozgásnak, anélkül, hogy a mozgás valaha is célba érne. Wall meggyilkolásának obszcén részletei vonzerőt gyakorolnak a szenzációéhes nyilvánosságra, de sohasem férközhetünk az esemény lényegiségéhez, közvetlenségéhez vagy céljához. Megkövülttathatjuk, hogy a túlzottan közvetlen jelenlét a megfigyelő részéről meg is akadályozta volna az esemény bekövetkeztét, hiszen vélhetően külső megfigyelők jelenlétében aligha vállalkozott volna Madsen a mérsárlásra. Ezzel együtt Harman tagadja a szubsztancia egészes vagy végérvényes voltát. „A szubsztanciáknak – írja – csak

21 Harman 2009: 152.

22 Harman 2009: 159.

23 Harman 2009: 163.

24 Harman 2009: 180.

25 Harman 2009: 181.

26 Harman 2009: 185.

27 Harman 2009: 187.

28 Harman 2009: 220.

autonómnak kell lenniük, nem pedig mindenhatóak.”²⁹ Mindig valamilyen meghatározott objektumnak a szubsztanciájáról beszélhetünk: nincsen értelme „a” szubsztanciáról mint olyanról diskurálnunk.

Két alapvető ontológiai feszültséghez és négy alapvető pólushoz érkezünk ezen a ponton, ami már előremutat a harmani „négyezetre”. A két alapfeszültség Harman

szert a valóságos dolog és annak relációi, valamint az intencionális dolog és annak akcideniciái között merül fel. Intencionális tárgy alatt Harman az objektumok irányultsággal bíró oldalát jelzi, tehát valamilyen viszonyulás eredőjét érti ezalatt.³⁰ Úgyis kifejezhetjük ezt, hogy a dolgok egy bizonyos rétege vagy hányada rendelkezik valamilyen fokú teleológiával, rendeltetéssel, funkcióval vagy céllal. De még a látszólag legfunkcionálisabb, legbanálisabb hétköznapi tárgy esetében sem meríti ki a funkció a tárgy egészének lényegét. A gyilkos számára az intencionális tárgyként prezentálódó újságíró nem több, mint feláldozható húsdarab, az elsüllyesztett tengeralattjáró a halak számára pedig nem más, mint „érdekesség” vagy átmeneti búvóhely. Más létezők számára más aspektusok prezentálódnak. Az, hogy mely jegyek prezentálódhatnak, már önmagának a dolognak mint kontextuális egésznek a jellegéből adódik, és rá vezethető vissza.

Összességében a spekulatív realista álláspont egy kísérteties, furcsa világhoz vezet bennünket, amelyben semmi sem kapcsolódhat közvetlen módon más létezőkhöz. Igenis lehetséges a „közvetett hozzáférhetőség” a valós objektumok esetében, viszont a szenzuális objektumoknál akár közvetlen hozzáférés is lehetséges.³¹ A hozzáférhetőség mindig csak részleges, legfeljebb az intencionális objektu-

mokra terjedhet ki. Wall halálesete kapcsán a felmerülő tisztázatlan részletek nemcsak a horrorisztikus gyilkossághoz mint olyanhoz tartoznak, hanem a dolgok valóban furcsa jellegéhez kapcsolódnak. A valós objektumok és valós minőségek éppúgy feszültségben állnak egymással, mint a szenzuális dolgok és a szenzuális minőségek. Ezen négy alapvető mozzanat kölcsönös dinamikus feszültsége alkotja a világ alapstruktúráját.³²

Konklúzió

Latour és Harman ontológiája egyaránt alkalmas arra, hogy megnyíljon a nem emberi mozzanatok előtt. E két filozófiai pozíció közös erőssége, hogy számol a zavaró, rendetlen és heterogén mozzanatokkal is. Közös céljuk a dolgok közös nevezőre hozatala, kiváltképpen az emberi kitüntettség meghaladásán keresztül. Ugyanakkor, mint a korai Latour példáján keresztül láthattuk, a tisztán relációalapú megközelítésmódok egyoldalúságokhoz, teoretikus egyenetlenségekhez vezethetnek. Harman éleslátóan mutat rá a relacionizmus veszélyeire, nevezetesen arra, hogy a leírást elszegényítheti, ha a dolgokat kizárólag relációk gyűjteményeként azonosítjuk. Harman spekulatív realista álláspontja szerint az objektum mindig több, mint az általa mozgósított erővonalak összessége, hiszen a valós objektumoknak mindig van egy tartalékban lévő, nem relacionális szubsztanciális oldaluk. Jól láthattuk, hogy a rendkívül összetett példánk megértése is kitérítendő és elmélyítendő mindkét megközelítés alkalmazása révén. Madsen émelyítő fűrészelése megnyitotta Wall zárt testét, és ezáltal olyan sokkot generált, amely elindította a gondolkodást. A hóbortos feltaláló örült perverziós laboratóriuma így nem csak a kint és a kéjt állította elő. Produktivitása ontológiai értelemben hasznosnak bizonyult, hiszen nyersanyagként szolgálhatott új spekulatív filozófiai kísérletek számára, amelyek a gondolkodást magát kívánják konceptuális kalapácsokkal és fűrészekkel megnyitni.

29 Harman 2009: 225.

30 Harman 2009: 199.

31 Harman, Graham (2012) *Weird Realism. Lovecraft and Philosophy* (Winchester és Washington: Zero Books), 238.

32 Harman 2012: 255.